

LEHETŐSÉGEK A REFORMÁTUS ÚRVACSORAI SPIRITUALITÁS MEGÚJÍTÁSA TERÉN

BEVEZETŐ

Amikor dolgozatunkban a református liturgia, vagy közelebbről a úrvacsorai spiritualitás megújításának témájáról írunk, egyszerre több, nagyon jogos kérdés is felmerül. Mindenekelőtt az, hogy mi is igazából a református liturgia spiritualitása, és hogy vajon miért szükséges megújítani ezt, ha tudjuk, hogy a reformáció legfőbb feladta nem a megújítás, hanem jóval inkább egy ellentétes folyamat, a visszaformálás, mégpedig a Biblia mértékére. Egy további probléma gyakorlati jellegű: ki is akarja pontosan megújítani a református liturgiát? Van-e egyáltalán erre igény, vagy ez csak egy szakteológusok által kergetett ábránd, amire igazából semmi szükség nincs. Ha pedig mégis van megújítás, akkor annak mi legyen az iránya? Legyen inkább korszerűsítés és ezzel együtt egy egyszerűsödés, vagy sokkal inkább teológiailag megalapozott és esztétikailag kidolgozott koncepció mentén haladjon az átalakítás?

A felvetett kérdésekre sokféleképp lehetne választ adni, amelynek alapja mindenképp annak a magyar református realitásnak őszinte meglátása kellene, hogy legyen, ami a liturgia kérdésében manapság uralkodik. E kérdést számos tanulmány tárgyalja, utoljára *ifj. Fekete Károly, Református istentiszteletünk hiányai és annak pótlása* címmel a *Confessio* lapjain¹ összegezte az alapos revízióra szoruló református istentisztelet legfőbb defektusait. *Fekete* maga is említi, ami egyébként is közzismert, hogy e teológiai-
lag kimutatható hiányosságok ellenére egyházunkban az a szemlélet uralkodik,

1 Ld. Fekete Károly, „Református istentiszteletünk hiányai és annak pótlása,” in *Confessio* 32. évf (2008)/2. 74–82.

amely a következő idézettel illusztrálható: „Hogy merné ezt bárki megváltoztatni, hiszen ezt már gyermekkorunkban is így csináltuk, így mondtuk!”²

A magyar református liturgia lelkiségének megújítását legfeljebb azok a körök elleneznék, akik maguk is így gondolkodnak. A teológus és a felelős egyházkormányzó azonban felismeri azt, hogy nem csak hittudományi kérdéseket vet fel a jelenleg uralkodó szemlélet, hanem a maga régies, nehézkes és monoton formuláival egyúttal akadályt is képez az egyház mindennapi életében, valószínűleg jelentős számú potenciális vallásgyakorlót tartva ezzel távol a templom falaitól. Ezzel a kitételrel válik ez a kérdés gyülekezetépítési problémává és indokolja nem pusztán liturgikai megközelítését.

E tanulmány feladata nem a hibák ismételt összegyűjtése, illetve nem is annak igazolása, hogy jogos, vagy nem jogos a liturgiareform és ezzel az istentiszteleti spiritualitás megújulása. Az elkövetkező lapokon néhány olyan konkrét út kerül felvázolásra, amely irányba elmozdulhat a magyar református liturgikus realitás.

Az első lépés annak eldöntése lesz, hogy mi az, aminek nem kell, vagy nem szabad változnia, hiszen részét képezi annak a keresztyén örökségnek, ami a reformátust reformátussá teszi. Így fogalmazódhat meg igazán az, hogy mi is a tulajdonképpeni református úrvacsorai lelkiség, ami sok tekintetben sérült szerte a világon. Ezek után kerül majd sor annak felvázolására, hogy milyen kísérletek történtek a liturgia és ezzel a liturgikus spiritualitás megújítására a XX. században és a XXI. század elején, világosan megkülönböztetve az úgynevezett liturgikus „bal” és „jobb” elképzeléseit. Ezek áttekintése után lehetséges a magyar kontextusban feltenni újra a kérdést: hogyan változhat a liturgia formája és a róla való gondolkodás egyházunkban.

1. A REFORMÁTUS LITURGIAI SPIRITUALITÁS FOGALMÁNAK KÖRVONALAZÁSA

A protestantizmus istentiszteleti életének mindenkori *norma normans*-za a Szentírás. Ez azt jelenti, hogy az istentiszteleti formák kialakításakor a reformátorok, legyen bár szó *Luther*ről, *Kálvin*ről, vagy *Zwingli*ről, az istentiszteleti rendeket ők mindenkor a Biblia tanítása alapján formálták. Ez *Luthernél* a meglevő miserend átformálását, a helvét reformáció esetén pedig létező istentiszteleti elemekből való újraépítkezést jelentett.³

Amikor a református istentisztelet lelkiségéről beszélünk, akkor azt a helvét reformáció talaján létrejött, istentiszteletekhez kötődő lelki életről kell beszélnünk, amelynek fókuszpontjában ugyan úgy a Biblia van, de mégis hordoz valami egyedien reformátust,

2 Im. 74.

3 Pásztor János, *Liturgika* (Selye János Református Egyetem Teológiai Kara: Komárom, 2005), 176.

ami ennek az irányzatnak a jellemzője volt és lesz mindenkor. E kérdésre nézve kövessük végig *Gerrit Immink* holland professzor gondolatmenetét.

A biblikus jelleg minden protestáns egyházban abban nyilvánul meg, hogy az istentiszteleti kommunikáció nyelve elsősorban az Isten szavának szóbeli hirdetése és nem szimbolikus jelrendszer, mint ahogyan az a nyugati katolikus tradícióban mindenkor jellemző volt. Maga az úrvacsora is alapvető átértelmezésre került a reformátoroknál, amikor elemezve megközelítésüket, az úrvacsorát többé nem szentségnek, hanem sokkal inkább közösségi étkezésnek tekinthetjük, a maga közvetlen formájában.⁴

Erre a legfőbb bizonyíték, hogy a legtöbb protestáns liturgiában a reformerek újra-gondolták a rítus sorrendiségét. Az úrvacsorai alapítás igéi többé nem képezték részét a nagy hálaadó imádságnak és a kenyér megtörése, valamint a bor kiöntése immár közvetlenül az alapító igék után került. Ezzel a hangsúly többé nem a felajánlason és egy koncepciózus átváltozáson volt, hanem a közösség együtt étkezésén és ivásán.⁵

Maga az úrvacsora ezáltal, többé nem az ember műve volt, hanem Isten kegyelmi munkája, azaz a liturgia egészének kérdésköre átkerült a magigazulás és megszentelődés dogmatikai erőterébe.⁶ Ennek kései utóhatásaként tapasztalhatjuk azt, hogy számtalan protestáns (evangélikus és református egyaránt) az úrvacsorára, mint bűneltörlő eszközre tekint.

A helvét reformáció esetében a liturgikus reformok radikálisabbak voltak. *Zwingli* például eltávolította az oltárt a templomból és az úrvacsorát a templom hajójának közepén elhelyezett asztalon ünnepelte, ezzel is kifejezésre juttatva, hogy a közösség Krisztus valóságos teste. *Zwingli* ezzel párhuzamosan Krisztus valóságos jelenlétének tanával is hadba szállt, azért imádkozva liturgiájában, hogy a Lélek által adott lelki eledel váljon a hívő táplálékává. Ez a lelki eledel pedig nem maga Krisztus, hanem az Isten Igéje. *Zwinglinél* ezzel vált az úrvacsora emlékvacsorává, hiszen a valóságos jelenlét hiánya afelé vezette a közösséget, hogy immáron a Ige szóbeli hirdetése által élje meg a közösséget Jézussal.⁷

Mindezt azért nagyon fontos tisztázni, mert a református egyházak hagyománya az évszázadok folyamán, elsősorban a felvilágosodás és a teológiai liberalizmus térnyerése következtében egyértelműen ebbe a zwingliánus irányba mozdult el. Ma sem tudatos

4 Gerrit Immink, „Meal and Sacrament: How Do We Encounter the Lord at the Table,” in *Religious Identity and the Invention of Tradition – Papers read at NOSTER Conference in Soestenberg, January 4–6, 1999*. (Assen: Gorcum, 2001), 266.

5 Im. 268.

6 Im. 267.

7 Im. 268.

Krisztus jelenléte az istentiszteleten és ma is kimerül minden szertartás a Biblia szavainak felidézésével.

Zwinglivel szemben a többi klasszikus reformátor nem tagadta a valóságos jelenlét tanát, bár annak kérdésében, hogy milyen módon (*quomodo*) és hogy hol van jelen Krisztus, már jelentősen eltértek az álláspontok.⁸ Témánk szempontjából *Kálvin* nézeteinek rövid felvetése fontos, hiszen ez tartalmazza azokat az elemeket, amelyek a mai liturgiaalkotók számára is alapköként kell, hogy szolgáljanak.

Kálvin szemléletében Krisztus nincs többé közöttünk, hanem ahogyan a Hitvallásban is megvalljuk „*ott ül a mindenható Atya Isten jobbján*”, akivel csak is kizárólag a Szentlélek képes összekötni bennünket. Krisztus tehát pneumatológiailag írható le az egyes hívők szívében. Ezért is hallatlanul fontos *Kálvin* úrvacsorai liturgiában használt formulája, a *Sursum Corda*, amely az ember szívét ehhez a távol lévő Krisztushoz emeli fel.⁹

Mivel a fentebb elmondottak miatt a református úrvacsora egyik fordulópontja a kenyér megtörése és megosztása, a református istentiszteleten ez a kommunikatív cselekedet az, amelyen keresztül a hívő Krisztus jelenlétét megéri.¹⁰

A református úrvacsorai istentisztelet további központi eleme az önvizsgálat. Erre nézve *Manfred Josuttis*, német gyakorlati teológus kifejti, hogy az európai protestáns liturgiák esetében megfogalmazható néhány törvény, amelyek közül az első az, hogy a református felekezet esetében a rítusokban is az elme kontrollja határoz meg mindent. Ez azt jelenti, hogy az önvizsgálat mozzanatában nem csak a lelkiismeret, hanem a józan gondolkodás is hatalmas szerepet kap. Megfigyelhető azonban az is, hogy a szigorú kálvinisták között az önvizsgálat központba kerülése az úrvacsora intenzitásának csökkenését hozta, nem azért, mintha nem tekintették volna fontosnak e szertartást, hanem éppen azért, mert olyan nagy jelentőséget tulajdonítottak neki.¹¹

A református liturgiák állandó jellemzői tehát így összegezhetők:

- 1) *Bibliaközpontúság, amely elsősorban az istentisztelet teológiai háttérét és szövegeinek forrását jelzi.*
- 2) *Az úrvacsora központjában a közösség együtt evése és ivása áll.*
- 3) *A Szentlélek hívása nem a jegyekre, hanem a hívőkre történik meg, akik válaszként „felemelik szívüket az Úrhoz.”*
- 4) *Az önvizsgálat központi jelentőségű.*

8 Im. 269.

9 Im. 269.

10 Im. 270.

11 Im. 270–271.

E négy, egyébként bizonyos tekintetben tovább bővíthető, pont egyúttal azokat a pontokat is jelzi, ahol a liturgiai lelkiség torzult. Az alábbiakban röviden ezekre is utalunk, pontról-pontra.

1) A kizárólagosan bibliaközpontúság azt eredményezte, hogy az emberi élet alapvető szimbólumai szinte teljesen kikerültek az istentiszteletből és az egyedüli kommunikációs formává a Biblia szövegének hirdetése lett.

2) A közösségi eseményre tett hangsúly hamar zwingliánus értelemben vett közös emlékezéssé vált, ahol már nem volt többé szó Isten élő jelenlétéről.

3) Az Isten, aki a mennyekben van, távoli, megközelíthetetlen Úrrá lett, akit az egyre formálisabb Szentlélek hívás már nem hozott közel a hívők szívéhez.

4) Az önvizsgálat fontossága, túl merevvé és túl komorrá tette a református istentiszteleteket.

A feladat látszólag egyszerű: az e pontokban említett túlzásokon túl kell lépni, és vissza kell forgatni az idő kerekét az első reformátor nemzedékhez.

E megközelítés azonban nem számol azzal, hogy időközben a körülmények igencsak megváltoztak és sem a kihívások, sem pedig a kulturális és szellemi kontextus nem ugyanaz. Mint látni fogjuk, a protestáns liturgiai reformok sem kifejezetten a reformáció miliójét szeretnék visszaállítani.

2. A PROTESTÁNS SPIRITUALITÁS GAZDAGODÁSÁNAK FŐBB FORRÁSAI

Ahogy a bevezetőben utaltunk rá a liturgikus megújulásnak alapvetően két iránya van. Az egyik a liturgia eredeti forrásaihoz való visszatérést és a közös (ökumenikus) liturgikus kincs felébresztését tartja szem előtt, míg a másik egyszerűsítésre törekszik és korunk kulturális viszonyaihoz való közeledésben látja a megoldást.

A tradicionális egyházak hatása

Az első megközelítés háttereként elmondható, hogy világszerte érezni lehet a különböző felekezetek építő párbeszédét. A monasztikus szerzetesi tradíciók újjáéledését egyértelműen tapasztalni lehet, amelyből a reformáció egyházai is sokat átvettek. (Hasonlóképp a római katolikus egyház is sokat átvett a protestáns tradícióból azáltal, hogy a Biblia mindennapi használatát újra középpontba helyezte.) Ugyan így lényeges az ortodox tradíció szerepe, ahonnan a protestantizmus megismerhette a Szentháromság Isten biblikus-patrisztikus interpretációját, az Isten igéje megtestesülésének misztériumát, a Szentlélek szerepének sokszínűségét, az aszketikus-monasztikus gyakorlatot és a liturgikus-szentségi tapasztalatot. Ezek a tapasztalatok segíthetnek túllépni mindenféle individualisztikus valamint legalisztikus kísértésen, amely a protestantizmust,

különösen is a reformátusokat érintették és a liturgia formálódását különösen is sokban befolyásolták.¹²

Az ikon teológiája szintén hatással van az ökumenikus lelkiségre, még akkor is, ha nem klasszikusan az ikon használata által, hanem annak istentiszteletre vonatkoztatott dimenziói által láthatunk változásokat.¹³ Az istentiszteleti tárgyak használatának előtérbe kerülése, a liturgikus színek használata és a képi ábrázolás használata azonban mindenképp e materiális értelemben vett hatás eredményének tekinthető.

Három olyan ökumenikus közösséget is érdemes megemlíteni, amelyek a monasztikus hagyományok talaján jöttek létre. Ezek a Taizé-i Közösség Franciaországban az Iona Közösség Skóciában és Grandchamp Svájcban. A Taizé-i közösség az Írásra történő meditatív reflexiót gyakorolja, az Iona közösség a hagyományos kelta tradícióból merít, míg a Grandchamp közösség nővéreinek lelkisége a mindennapi élet során bomlik ki.¹⁴ Ezeknek a közösségeknek a lelkisége, amelyeket kiegészíthetünk az elsősorban római katolikus megújulási mozgalomnak tekinthető, de ökumenikus lelkülettel rendelkező Fokolár Mozgalommal, komoly és érezhető hatással volt és van a protestáns egyházak mindennapjaira. Említhető itt az országszerte ökumenikusan megrendezett Taizé-i imaórák sora, vagy épp az Ökumenikus Imahét, vagy a lelkész körök mozgalma, amelynek motorja római katolikus részről egyértelműen a Fokolár Közösség.

Az ökumenikus mozgalom történetének utolsó negyven évében a kontextualitás szerepe hihetetlen mód megnőtt és ez nem hagyta érintetlenül a református tradíciót sem. A Vancouver-i Nagygyűléstől elkezdve a hivatalos liturgiai koncepciók egyik sarkalatos pontja pontosan ez: reflexió a kulturális örökségre és a társadalmi kihívásokra.¹⁵ Ez nem jelent mást, mint hogy a liturgiák, imaformák rengeteget kölcsönöznek az egyes népek helyi tradícióiból, és hogy az imák egy része, valamint a hozzájuk kapcsolódó elmélkedések olyan társadalmi jelenségeket érintenek, amelyek ezeken a területeken jellemzőek. Tipikus példa erre a Nők Világimnapja, amely például 2007-ben a Paraguay-i, 2009-ben a Pápua Új-Guinea-i helyzetre reflektált.

A teremtésvédelem lelkisége, azaz a természeti környezetért való küzdelem liturgikus formája is számtalan példával illusztrálható.¹⁶ Magyarországon szép példája ennek

12 K.M. George, „The Contemporary Search for Spirituality”, in John Briggs, Mercy Amba Oduyoye és Georges Tssetsis (szerk.) *A History of the Ecumenical Movement vol 3. 1968–2000.* (Genf: WCC, 2004), 226–227.

13 Im. 227.

14 Im. 228.

15 Im. 229.

16 Im. 236–237.

a *Teremtés ünnepe* című kiadvány¹⁷, vagy a hasonló témát feldolgozó példatár *A hét nap csodája* címmel.¹⁸

Evangelikál és karizmatikus megközelítés

A protestáns spiritualitás gazdagodásának másik iránya az, ami az evangelikál, pünkösti és karizmatikus lelkiség felől érkezik a hagyományos protestáns formákat képviselő egyházak felé. E hatások jelentőségét még nagyon nehéz felmérni, de az bizonyos, hogy korunk legdinamikusabban fejlődő keresztyén irányzatával van dolgunk. Sokszor úgy tűnik, hogy a teológiai reflexió maga is a jelenségek mögött halad és az irányzat terjedése a hétköznapiakban szociológiailag feldolgozhatatlanul terjed.¹⁹

Ezeket az irányzatokat érdemes szigorúan elkülöníteni és az evangelikalizmust, amely a karizmatikus mozgalom felé való minden átfedése ellenére, teljesen külön mozgalomként jelenik meg. Az evangéliumi irány a hagyományos protestáns egyházon belül is viszonylagos biztonsággal lekeríthető. Szabados Ádám így ír erről: „*Talán az egyik legfontosabb vonása az evangéliumi keresztyénségnek, hogy különbséget tud tenni elsődleges és másodlagos dolgok között, és a másodlagos dolgokat alárendeli az elsődlegeseknek. Evangéliumi keresztyének számára az evangélium minden esetben megelőzi a tradíciót, ezért tudnak összekapcsolódni akkor is, ha másodlagos kérdésekben nem értenek egyet.*”²⁰ Mindez azt jelenti, hogy az evangelikálok számára a lelkiség formálódásában sem az élő tapasztalat (karizmatikusok), sem pedig a tradíció (hagyományos egyházak) nem dominál, hanem gondolkodásmódjában mindenkor az evangélium központúságot viszi tovább.

Amikor mi az evangelikálok liturgikus lelkiségre vonatkozó gondolatait keressük, meg kell, hogy állapítsuk, hogy ez a kérdés a fentebb elmondottak miatt másodlagos jellegű. A liturgia maga azonban az evangéliumiak szemében általában egy olyan esemény, amely megköti a hívőt. Ismét Szabadost idézve: „*Általában rosszabb talajt jelent egy olyan felekezet is, ahol a liturgia nagyon fontos. Ebből a szempontból egy evangélikusnak egy kicsit nehezebb evangéliumnak lenni, mint egy reformátusnak vagy egy baptistának. Az evangélikusok számára ugyanis az úrvacsora például nagyon fontos liturgikus cselekmény, melyben elengedhetetlen szerepe van a felszentelt evangélikus lelkésznek és annak, hogy mi történik a kenyérben és a borban. Egy evangélikus számára, aki a feleke-*

17 Ld. Béres Tamás, Orosz Gábor Viktor, Szabóné Mátrai Marianna és Petri Gábor (szerk.), *A teremtés ünnepe* (Luther Kiadó: Budapest, 2008)

18 Ld. *A hét nap csodája – Segédanyag a „Teremtés Hete” ünnepkörhöz* (Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa: Budapest, 2009)

19 George, „The Contemporary Search for Spirituality”, 237–238.

20 Szabados Ádám, *Az evangéliumi hit* (Veszprém, 2002), 6.

zetét és annak hitvallásait komolyan veszi, sokkal nehezebb lesz együtt úrvacsorázni egy baptistával, mint a baptistának vele. Ez nem zárja ki az evangéliumiságot, de nehezebbé teszi.²¹

Ez az idézet is mutatja, hogy az evangélikások nem sokat foglalkoznak a liturgiával, bár az irányzatot ennek ellenére körülveszi egy határozott lelkiség, amelynek istentiszteleti formáit jól illusztrálja *Klaus Douglass: Isten szeretetének ünnepe* című könyve. A könyve gondolataival később foglalkozunk. Itt és most mindössze azt érdemes megjegyezni, hogy pusztán e könyv felépítéséből jól látható, hogy miképpen gondolkodik az evangélikál irányzat a spiritualitásról. Érvel a könnyűzene mellett, hangsúlyt helyez a bűnbánatra, az imádság és a dicséret karöltve jár, ugyanakkor szól a bonyolult liturgia ellen, valamint ellene mond a különböző formalításoknak: azaz a Biblia nevében és alapján korszerűsít.²²

A karizmatikus istentiszteletről hasonlókat lehet elmondani, azzal a különbséggel, hogy ebben bizonyos elemek még nagyobb hangsúlyt kapnak (dicsőítés, illetve szabad imádság), valamint, hogy belép azoknak a karizmáknak a gyakorlása, amelyekre a pünkösdi/karizmatikus mozgalom olyan nagy hangsúlyt helyez (pl. prófétálás, nyelveken szólás, esetleg a gyógyítás). A karizmatikus mozgalom lelkiségét elsősorban ezek az elemek határozzák meg és teszik olyan könnyen felismerhetővé és beazonosíthatóvá.

Az evangélikál és a karizmatikus irányzatoknak fontos jellemzője, hogy nagyon sokszor nem alkotnak önálló felekezetet, hanem a már meglévő tradicionális közösségekben találnak otthonra, bensőleg átalakítva azt. Ilyen hatása az evangélikál és karizmatikus mozgalomnak a reformátusságra is van.

Példaként a Magyarországi Református Egyház kebelén megalakult Sófár egyesületet lehet felhozni, amelynek legfőbb célja a dicsőítő zene meghonosítása és ennek ápolása a református közösségeken belül. A hivatalos megfogalmazás így szól: „A Sófár fő célja a Magyarországi Református Egyház gyülekezeteiben Isten dicséretének és imádatának megerősödése és elmélyülése mind a gyülekezeti tagok személyes, mind a gyülekezetek közösségi életében.”²³

Ez persze nem jelenti azt, hogy a Sófárban tevékenykedő, vagy szolgálatuk által megérintett gyülekezetek, vagy hívők feltétlenül karizmatikusok lennének, de a karizmatikus mozgalom egy világos hatását láthatjuk ennek az egyesületnek a megjelenésében.

21 Im. 7.

22 Ld. Klaus Douglass, *Isten szeretetének ünnepe* (Kálvin Kiadó/Luther Kiadó: Budapest, 2005)

23 http://sofar.naplopok.hu/indexr3.php?p=alapelvek#3._a_S%C3%B3f%C3%A1r_a_reform%C3%A1tuss%C3%A1gban 2/b. bekezdés (Elolvasva: 2010. január 15.)

3. A REFORMÁTUS LITURGIKUS MOZGALOM EREDMÉNYEI

Az evangélikus egyházak többé-kevésbé állandó jelleggel foglalkoztak liturgikus kérdésekkel, amelynek megközelítésének szimbolikus kifejezése a Lutheránus Világszövetség által használt „szószék és oltár” szövetségének gondolata. Ez mutatja, hogy ebben a liturgikus evangélikus megközelítésben a prédikáció nem lehet meg a szentségek nélkül.

1994 és 2001 között a Református Világszövetség is behatóan foglalkozott az istentisztelet kérdésével, konferenciákat rendezve erről a kérdésről, tisztázva az istentisztelet történeti hátterét és elemezve a trendeket a mai istentiszteletek terén. Számos gyümölcse van a liturgikus mozgalomnak a világ különböző református egyházaiban, így pl. új szertartáskönyvek bevezetése, ökumenikus igerendek megalkotása, a hosszadalmas bűnvalló formulák helyettesítése biblikus eukarisztiai imádságokkal stb.

Ugyanakkor, ugyan ebben az időben az evangélikál és a karizmatikus mozgalmak erős hatását tapasztalhatjuk, amelyek ugyan úgy létrehozták a maguk liturgiáit, amelyek dinamikus kölcsönhatásban van korunk kultúrájával.²⁴

Mint ahogyan arra az előző fejezetben és az imént is utaltunk, a református közösségek liturgiájának változásának forrásaként két irányt lehet meglátni. *James F. White*, liturgiátörténettel foglalkozó professzor terminológiájával élve a liturgikus „centrumot”, a liturgikus „jobbról” és liturgikus „balról” is érték komoly hatások. Ebben az értelmezésben liturgikus „jobbnak” nevezhetjük azokat a felekezeteket, ahol a liturgiát hagyományosan a szertartáskönyvek határozzák meg (római katolikusok, evangélikusok, episzkopálisok stb.), míg a liturgikus „bal” azokat írja le, akik elutasítják a szertartáskönyveket és azokat az istentisztelet szabadsága elleni támadásnak tekintenék (kvékerek, karimatikusok és más szabadegyházi tradíciót követők). A liturgikus „centrum” ezekhez képest azoknak a köre, ahol a szertartáskönyv opcionális, mégis számon tartják a szentségeket és a liturgia komolyan épít ezekre. A liturgikus „centrumra” kiváló példa a református egyház.²⁵

A következőkben azokat a pontokat vizsgáljuk meg, amelyeken át a liturgikus „jobb” és a liturgikus „bal” érezte hatását a református istentiszteleti megújulásban.

²⁴ Marcel Barnard, „Reconstructing Protestant Identity in Liturgy and Spirituality. The Need to Integrate Anthropology in Theological Liturgical Discourse,” in: Volker Küster (szerk.), *Reshaping Protestantism in a Global Context* (Lit Verlag: Berlin, 2009), 209.

²⁵ Fred R. Anderson, „Protestant Worship Today,” *Theology Today* 43. évf. (1986)/1. 63.

Liturgikus „jobb” oldal hatásai

1) A liturgiai megújulás egyik szimbóluma a II. Vatikáni Zsinat és annak 1963-ban kiadott liturgikai konstitúciója. Tény, hogy protestánsok már a '60-as éveket megelőzően is foglalkoztak a liturgiai megújulás kérdéseivel, de ez az esemény volt az, amikor protestáns teológusok immár a római katolikusokkal karöltve kezdhettek hozzá a liturgikus teológia művelésének. Mindkét felekezeti irány a XIX. század végére eredeztetetheti a liturgikus mozgalom kezdeteit és a római katolikusok számára az 1963-as esztendő hozta meg a legfontosabb gyümölcsöket. A protestáns egyházak (köztük a reformátusok) ezt követően sorra hasonló jelentős eredményeket értek el. Ez tehát a megújulás egyik forrása, az ökumenikus érdeklődés a közös keresztyén kincs után.²⁶

2) A második jelentős tényező a Szentírás újra központivá válása az istentiszteleteken. Ez a megállapítás furcsán hangzik, de mégis igaz abban az értelemben, hogy bár a reformáció jelszava a *Sola Scriptura* volt, de a prédikáció mégis egyre inkább a lelkipásztor szubjektív kifejezőmódjává vált, ahol jóval gyakoribbak voltak a témapredikációk, vagy a polgári élet sugallta problémák, mint magának a Bibliának a magyarázata. Ennek következtében egyre kevesebbet olvasták a Bibliát az istentiszteleten. Szerencsés volt az a protestáns gyülekezet, amely legalább két olvasmányt hallott (amely közül egy gyakran közismert igé volt, míg a másik a lelkipásztor által választott igehirdetési alapige).²⁷

Ezen a helyzeten sokat változtatott a közös *lectionariumok* bevezetése, amelynek használatát követően a vasárnapi igeválasztás már nem esetleges, hanem szabályozott keretek között zajlott. A római katolikus egyház *Lectio-num Missae*-ja 1969-ben készült el, amelyhez hasonlóan több protestáns közösség is létrehozza a maguk gyűjteményét.

Az Egyesült Államok példáját megtekintve láthatjuk, hogy az USA Egyesült Presbiteriánus Egyháza 1970-ben vezette be azt a szertartáskönyvet, amely tartalmazott egy *lectionariumot*, illetve más felekezetek is sorra létrehozták ezeket még ebben az évtizedben. A közös protestáns igerend gyűjteményének kialakítása 1979-ben kezdődött el és 1984-re fejeződött be. Hozzá kell azonban tenni, hogy a liturgikus „centrum” részére ezek a források csak opcionálisan vezethetők be.²⁸

3) A harmadik fontos jellegzetesség az egyházi év újrafelfedezése. Az egyház az idő folyását részint heti rendben, részint a zsidó hagyományoknak megfelelően éves ciklusban követte. A reformátorok is ugyan úgy átvették a középkori naptárt, megtartva benne az öt legfőbb, bibliai eredetű ünnepet, a karácsonyt, a nagypénteket, a húsvétot, a mennybemenetelt és a pünkösdöt. A XX. század közepére azonban ez a szemlélet telje-

26 Im. 64.

27 Im. 65.

28 Im. 65–66.

sen kikopott és mindent a polgári időszámítás rendszere kezdett meghatározni, amelynek kezdete jó esetben január 1-je, rosszabb esetben szeptember eleje. A *lectionariumok* abban is segítettek, hogy az egyházak ismét egyre inkább visszaálljanak az egyházi esztendő ritmusára.²⁹

4) A liturgikus megújulás negyedik ismérve a szentségek újra integrálása az istentiszteletbe. Ez egyfajta válasz a posztmodern állapotra, ahol az emberek nem csak szavakat akarnak hallani, hanem ki vannak éhezve az Istennel való élő találkozásra. A szentségekben Jézus adja magát és ezt a közösség tagja élő módon megtapasztalhatja. Azáltal, hogy a gyülekezetek egyre többet tanultak a keresztségről valamint az úrvacsoráról, egyre gyakoribbá és mélyebbé vált ezeknek a szentségeknek a használata. A XX. század közepén elterjedt átlagosan évi négy úrvacsora gyakorlata, a havi úrvacsorai ünneplésé változott át, de egyre erősebben jelent meg a heti gyakoriság gondolata is, amelyet a legtöbb szertartáskönyv irányadóként előírt.³⁰

5) A zeneiség szintén sokban színesedett. A gyülekezetek újra felfedezték a zsoltárok fontosságát, az addig énekelt népénekekkel szemben. Különösen is nagy gyümölcse a liturgikus mozgalomnak a műfajok sokszínűsége, amely ugyan úgy lehet gregorián, népének, populáris, vagy antifóna jellegű. Az is elmondható, hogy a szőlő orgona helyett egyre több gyülekezet részesíti előnyben a zenekart és a kórust, amely a közös éneklés örömét adja vissza.³¹

Ezek a hatások, kiegészülve más jellegzetességekkel végül konkrét istentiszteleti rendtartásokban öltöttek testet. Majd az összes nagy európai református nemzetnek elkészült az új szertartáskönyve (pl. Hollandia 1998, Skócia 1994), bár ezek elterjedése nem megy könnyedén.

Az alábbiakban az új holland protestáns szertartáskönyv (*Dienstboek: en proeve*) legfőbb újításait soroljuk fel, amelyek jól érzékeltetik, hogy hová jutott el a református liturgiák átalakítása.

1) Az úrvacsorát sűrűbben ünneplik. Az új szertartáskönyvben az igehirdetés és az úrvacsora kombinációja alapvető, bár a gyakorlatban csak néhány gyülekezet gyakorolja a minden vasárnapi úrvacsorát.

2) Nagy hangsúly került a *Prefatoria* és kialakításában komoly a hangsúly az ószövetségi szövegeken. Az úrvacsorai imádság, elsősorban mint doxológia értendő.

29 Im. 67.

30 Im. 67–68.

31 Im. 68–69.

3) Visszakerült az úrvacsorai imádságba az *anamnesis*, ami ószövetségi előzmények nyomán megemlékezést jelent, ugyanakkor hordozza azt az lapvető gondolatot is, hogy ebben a mozzanatban a múlt és jövő (emlékezés és ima) válik valósággá jelen érdekében.

4) Az úrvacsora fő üzenete: találkozás Isten és ember között. Ez a valóságos jelenlét világos kifejezése.³²

Immink azt is világossá teszi, hogy a protestantizmus liturgikus kutatásai itt nem állhatnak meg. Jelezve, hogy a protestánsok, ha hisznek is a valóságos jelenlét tanában – és nem zwingliánus módon fogják fel az úrvacsorát – akkor is egyértelműen immateriális formában tudják azt elképzelni. Milyen irányban formálódhat az ökumenikus párbeszéd ezen a téren, és milyen hatással lehet ez a református liturgiákra? Van-e olyan erő, ami visszafordíthatná a zwingliánus tendenciákat?

Maga a római katolicizmus a kiegyezés irányába látszott elmozdulni azzal, hogy az eukarisztiai testi jelenlét tanát kevésbé szubsztanciálisan (kevésbé tomisztikus módon) írta le. Ennek ellenére a szakadék még így is túl nagy maradt, lévén, hogy a protestánsok továbbra is az Isten (Szentlelken át történő) munkájával írja le a szentségeket, és nem helyez nagy hangsúlyt az emberi tettekre. Ennek ellenére e közeledés lehetőséget biztosít a reformátusok számára, hogy felfedezzék a szentségek szimbolikus aspektusait. Ehhez feltétlenül elemezni kell a szentségtan antropológiai alapjait, de újra és újra fel kell vetni annak Istenre vonatkozó kapcsolódási pontjait is.³³

Marcel Branard szerint pont a szentségtan antropológiai dimenzióinak vizsgálata maradt ki a legújabb kori protestáns liturgiareformból. A korai képviselők (pl. *Gerardus van der Leeuw*) még ezen a talajon álltak, de a mai személetekből hiányzik ez a megközelítés. Ezért sem lehet sikeres korunkban a liturgikus mozgalom.³⁴ Ha ez a kijelentés helyénvaló, akkor a református szentségtan számára egészen új dimenziók nyílnak meg, amely a szentségeket eddig csak egyértelműen és kizárólagosan Krisztus erőterében vizsgálta.

Howard Hageman egy másik problémára hívja fel a figyelmet. Kifejti, hogy a református istentisztelet dualista megközelítésű, abban az értelemben, hogy „lelkinék” definiálja magát, de teljesen elveti az „anyagi” dimenziót. De, ahogyan ő idézi János evangéliumát: „Az Ige testté lett.”. Éppen ezért nem indokolt többé fenntartani ezt az anyagi

32 Immink, *Meal and Sacrament*, 2001. 273.

33 Im. 274–275.

34 Barnard, *Reconstructing Protestant Identity*, 2009. 210.

jellegzetességektől való távolságtartást. A színeknek, a tárgyaknak, a művészetnek helye van az istentiszteleten.³⁵

Tulajdonképp ugyan ennek az igazságnak a felismerése az is, hogy a reformátusok egyre többet beszélnek arról a Krisztusról, aki nem csak az igehirdetésben van jelen, hanem a szentségekben is. E két jelenlét, ugyan azt a Jézust hordozza, aki nem csak lelki értelemben szól az emberekhez, hanem más módon is tapasztalhatóan ott van.³⁶

Ehhez kapcsolható az a sokszor elhangzó probléma, hogy úrvacsoráink szomorúak, komorak, olyanok mintha minden egyes alkalommal nagypénteket ünnepelnénk. Sokszor még a ruházat is azt fejezi ki, hogy az úrvacsora a keserűség alkalma, ahelyett, hogy a hálaadó öröm alkalma lenne, ahogyan az eredeti kifejezés, az eukarisztia hordozza azt. Fontos hatása lehet a liturgikus mozgalomnak az úrvacsorai öröm felismertetése és gyakorlásának elterjesztése.³⁷

Hageman egy másik területre is felhívja a figyelmet, ahol a református liturgiák gazdagodhatnak, ez pedig az imádság. Kifejti, hogy a református körökben igen elterjedt a lelkési szabad imádság gyakorlata, amely kifejezetten rontja a hívők egyetemes pápágának református elvét, hiszen a gyülekezeti tagok más gondolatait hallják az egyház egyetemesen megfogalmazott imádságai helyett.³⁸ Ide kapcsolódik annak lehetősége is, hogy az istentiszteletbe az Apostoli Hitvalláson túl visszakerülhessenek más ökumenikus formulák is, mint pl. a *Gloria in Excelsis*, vagy a *Trishaion* az úrvacsorai imádságban.³⁹

Liturgikus „bal” oldal

A liturgikus mozgalommal egy időben egy másik komoly hatás is befolyásolta a református közösségeket, mégpedig az evangélikál és karizmatikus stílusú istentisztelet, amit *Marcel Barnard* „Dicsőítés és Istentisztelet” mozgalomnak nevez. Ez a legjelentősebb liturgiai reform a jelenkori protestantizmusban.⁴⁰

Egészen a század végéig a liturgika tudománya nem reflektált erre a mozgalomra, bár az Egyesült Államokban egy kicsivel több figyelmet szenteltek neki.⁴¹ Gyökerei ide, a XVIII. századi Egyesült Államokba nyúlnak vissza, ahol a metodisták és megújulási csoportok táborokban gyűltek össze a későbbi mozgalomra jellemző formabontó

35 Howard G. Hageman, „Reformed Worship: Yesterday and Today,” *Theology Today* 18. évf. (1961)/1. 31.

36 Im. 32.

37 Im. 33.

38 Im. 34–35.

39 Im. 37.

40 Marcel Barnard, „The Praise and Worship Movement and its Relation to Culture – an Exploration of New Fields of Research in Liturgical Studies,” in *Jaarboek voor liturgie-onderzoek* 22 (2006) 79.

41 Im. 79.

rendezvényeiken. Európába a XX. század elején érkezett meg. A pünkösdi mozgalom 1906-ban indult meg és formaiságában hasonló istentiszteletet hozott létre, mint az evangélikalizmus. A karizmatikus irányvonal a pünkösdzizmusból nőtt ki a 60-as években. E három, valamint más kapcsolódó szabadkeresztyén csoportok alkotják a Dicsőítés és Istentisztelet mozgalmat, amely a római katolicizmus után a legjelentősebb keresztyén alakzattá nőtte ki magát.⁴²

Robb Redman amerikai teológus szerint a fő különbség egy klasszikus protestáns és a pünkösdista, vagy karizmatikus istentisztelet között az, hogy a klasszikus irányzatok istentiszteletükben Istennek adnak választ, míg az pünkösdi-karizmatikus csoportok úgy fogják fel az istentiszteletet, mint találkozást Istennel.⁴³

Élisabeth Parmentier egy tanulmányában pont ezt a kérdést vizsgálja, azaz hogy miért tekinti a legtöbb evangélikus (és református is) az istentiszteletet egyszerűen az imádság, a dicséret, a hálaadás és a doxológia helyének, azaz miért gondoljuk úgy, hogy a liturgia az a hely, ahol csak és kizárólag az ember tesz valamit. A szerző a pünkösdi-karizmatikus gyülekezetek tapasztalatait vizsgálva keresi a cselekvő Isten jelenlétét az istentiszteleten. Az egyik legfontosabb impulzust ebben láthatjuk meg, ahogyan az evangélikál-karizmatikus vonal hatott a klasszikus protestantizmusra. Ez az irányzat egy olyan istentiszteletet mutatott fel, ahol az emberek megtapasztalnak valamit, amitől a közösség maga is vonzóbb lesz.

Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy azt kutatjuk, miképpen lehet az istentisztelet „vonzerejét” növelni, vagy miként lehet színesíteni a megigazulás eseményének testi, vagy értelmi megtapasztalását. Azonban jelenti azt, hogy nem kell feltétlenül lezárni olyan kapukat, amelyen át a Szentlélek segítsége eljuthat az emberhez.⁴⁴

Ha meg szeretnénk vizsgálni azt, hogy a liturgikus „bal” liturgia felfogásában mi az idő, a tér, vagy épp a közösség fogalma akkor nehéz dolgunk van. A hagyományos személetet teljesen átformálja az ezek által a közösségek által előszeretettel gyakorolt internetes virtuális közösségek, a média istentiszteletek, az sms-szolgálatok és más korszerű módszereknek hálózata. Ha magát a klasszikus istentiszteletet nézzük, ott is a korábbiakban alig ismert formák bukkannak elő, mint pl. a tömeges dicsőítés, ahol az istentiszteletet nem feltétlenül a lelkész, hanem jóval inkább a dicsőítésvezető viszi, és

42 Im. 82–83.

43 Im. 83.

44 Élisabeth Parmentier, „Min munkálkodik a Szentlélek az istentiszteleten?” *Lelkipásztor* 81. évf. (2006)/10.: 362.

ahol az énekeket számítógépes kivetítőn át követik a hívek, akik fennállva, tapsolva, nem egyszer táncolva örvendenek az Úr jelenlétében.⁴⁵

A zenei stílusban természetesen a könnyű, de azon is belül a keményebb, rockzenébe hajló hatások dominálnak. Liturgiai értelemben elmondható, hogy a *musica sacra* és a *musica profanda* között a Dicsőítés és Istentisztelet mozgalom esetében nincs különbség.⁴⁶

Mind a zenei stílus, mind pedig a kapcsolódó verbális üzenetek meglehetősen egyszerűek, informálisak és improvizáltak. Teljességgel hiányzik a tervezettség, az igényesség és a megalapozottság.

Ennek eredménye pedig az, hogy amiként a liturgikus egyházak istentiszteleti rendje egy szilárd és kötött Krisztus Testét hoz létre, úgy e nagyrészt mindenféle rendszert nélkülöző jelenségek egy likvid és laza hálózatra épülő egyházat hoznak létre.⁴⁷

Ennek ellenére e mozgalmat kulturálisan maximálisan beágyazottnak kell tekintenünk, hiszen egyértelműen nagy a tömegvonzásuk és az emberekre gyakorolt hatásuk. Úgy is lehet fogalmazni, hogy az evanglikál, pünkösdi és karizmatikus istentiszteletek által megalkotott spiritualitás egyfajta új kulturprotestantimust hozott létre, amelynek alapbeállítottsága teljesen megfelel a korszellemnek.⁴⁸

Ebben az értelemben azt is mondhatjuk, hogy a XX. század eleji liturgikus mozgalom és a Dicsőítés és Istentisztelet mozgalom fenomenológiai értelemben sok közös elemet tartalmaz. Mindkettő az adott korra reflektál, hiszen liturgikus mozgalom sem különíthető el korának kicsit lázadó, kritikus, művészi légkörétől és az evanglikál-karizmatikus csoportok esetében is tapintható a kultúra közelség.⁴⁹

Egy átlagos karizmatikus istentisztelet váza – amely jórészt az evanglikál formára is illik – a következőképp néz ki:

- 1) előkészület (könnyűzenei kísérlet)
- 2) hosszú, szabad ima (a gyülekezet bekapcsolódásával, nyelveken szólás)
- 3) szabad formájú írásmagyarázat

45 Barnard, *The Praise and Worship Movement*, 2006. 84.

46 Im. 87.

47 Im. 88.

48 Im. 88.

49 Marcel Barnard, „Late Modern Rhythm and the Renewal of Worship,” in Hetty Zock (szerk.), *At the Crossroads of Art and Religion: Imagination, Commitment, Transcendence* (Peeters: Leuven, 2008), 187.

- 4) úrvacsora (emlékezés karakterrel)
szerezetési igék felolvasása
ének, vagy csendes ima
megtört kenyér körbeadása
kehely (pohár) körbeadása (sokszor külön kis poharak)
- 5) dicsőítés, áldás

Az úrvacsora nem gyakori, a legtöbb alkalommal kimarad. A keresztelés feltétlenül felnőtt korban történik, formája nem meghatározott, elhelyezkedése az istentiszteleten belül esetleges. Sem az úrvacsora, sem a keresztség nem szentség, bár kétségtelenül fontos rituálék.⁵⁰

Ha figyelembe vesszük, hogy a legtöbb ifjúsági istentisztelet a Magyarországi Református Egyházban is nagyjából így néz ki, akkor megérthetjük, hogy mekkora hatása van az evanglikál irányzatnak a hazai istentisztelet fejlődésére. A fiatalok már ebben az istentiszteleti formában szocializálódnak, ezek a formák természetesen nekik és értelemszerű, hogy ugyan ezeket az impulzusokat viszik majd tovább esetleges felnőtt gyülekezeti tagságuk során is.

Klaus Douglass e tapasztalatok nyomán mondja azt, hogy az istentiszteletek átalakítását már most meg kell kezdeni „korszerű” formára. Javaslat, hogy a már meglévő istentiszteleti alkalmakat duplázzuk meg. Az egyik legyen a hagyományos istentisztelet, de annak elemeit folyamatosan korszerűsítsük egy-egy lépcsőfokon keresztül. Ez mellett javasol bevezetni egy alternatív istentiszteletet, amelyre példát is hoz saját gyülekezetéből.⁵¹

Megfigyelhető, hogy mennyire pragmatikusan épül fel az istentisztelet. Semmi nyoma nincs a hagyományok hatásainak, az egyes, más hagyományos liturgiából ismert elemek inkább logikus sorrendben követik egymást, minthogy a klasszikus forrásokat követnének. Ezen túl több olyan elemmel találkozhatunk, amely a hagyományos liturgia számára erősen elgondolkodtató (mint pl. „meglepetésszakasz”, vagy az úrvacsora, mint „alternatív lehetőség”). Az egész istentiszteletből világosan megmutatik az evanglikál eszmék hatása, amikor a bevezetőben két ízben is gyors, magával ragadó énekek szerepelnek, vagy amikor dicsőítésről, vagy épp multimédiás bemutatóról olvashatunk. A prédikáció megmarad központi elemnek, annyi változtatással, hogy mind annak előkészületében, mind pedig utána vonatkozó elemek kapcsolódnak be.

⁵⁰ Telford Work. „Pentecostal and Charismatic Worship,” in *The Oxford History of Christian Worship* (Oxford: University Press, 2006) 576–580.

⁵¹ Douglass, *Isten szeretetének ünnepe*, 2005. 285–286.

Nem dominál viszont maga az igeolvasás, hiszen arra csak egyetlen alkalommal kerül sor. A liturgia vázlata a következő:

- „**Nyitószakasz**, illetve felhívás dicsőítésre, valamilyen gyors és magával ragadó ének, amely megadja az egész istentisztelet alaphangját (kb. 5 perc)
- Szívélyes **köszöntés**, amelynek keretében az istentiszteleten résztvevő hívek is köszön-
tik egymást
- **Megnyílás** Isten jelenléte előtt (kb. 20 perc)
 - A: Nyitómondat: „Ünnepeljük most együtt Isten szeretetét, mert ő élettel aján-
déz meg, mert Jézusban egészen közel jött hozzánk, és mert Szentlelkével
ma is munkálkodik közöttünk.”
 - B: Kezdőének, amely szintén magával ragadja a jelenlevőket
 - C: Bevezető zsoltár/bevezető gondolatok, vagy valami hasonló
 - D: Kitarulkozás Isten előtt (szabadulás a bűnöktől és a terhektől)
 - E: Dicsőítés, illetve imádság, a nap alapigéje (igeolvasás)
- **Meglepetésszakasz**: ezen a ponton szerepelhet valamilyen kis színdarab, interjú, él-
ménybeszámoló, multimédiás bemutató stb. (kb. 5–8 perc)
- **Zenei betét** a témához kapcsolódva
- **Prédikáció** (kb. 20-25 perc)
- **Közös éneklés**, ami a prédikációra reflektál
- (alternatív lehetőségek:) **úrvacsoravétel, kérdések a prédikációhoz, keresztelesek,**
áldások stb. (kb. 10-15 perc)
- **Általános könyörgő imádság** (ehhez az istentisztelet előtt lehet írni imakéréseket),
csendesség, Miatyánk (kb. 4 perc)
- **Hirdetések** (kb. 2-3 perc)
- **Áldó ének, áldás** (kb. 3 perc)
- **Kimenetel**: hozzá zene (kb. 2-3 perc)⁵²

Douglass könyvében az evanglikál hatásokon túl a karizmatikus hatásokat is tetten érhetjük, amikor könyvében az istentisztelet tíz alkotóeleme közé, az igehirdetés mel-
lett, beemeli a „prófétalást” is. Annak ellenére, hogy a szerző világosan és érthető mó-
don ecseteli aggályait a próféciával kapcsolatban, biblikus érvek alapján szükségesnek
tartja azt, ami az egyháztörténet során mind az egyházatyák, mind az egyházi hatóság-
ok, mind pedig a reformátorok által háttérbe lett szorítva. A prófétalást a karizmati-

52 Im. 286.

kus mozgalom hozta vissza (elsősorban amerikai háttérrel), de ma már a hagyományos gyülekezetek is élnek vele, új dimenziókat nyitva meg vele a liturgia terén.⁵³

A liturgikus „bal” hatásai egyházunk számára jóval kézzelfoghatóbbak, mint a liturgiai mozgalom impulzusai. Érdekes azonban, hogy míg sok közösség minden újítástól elzárkózik, mások spontán módon egyszerűsítik és korszerűsítik istentiszteleteiket, addig a hivatalos egyház csak a magas szintű, elsősorban himnológiára épülő istentiszteleti reformot preferálja. A következőkben ezt a reformot tekintjük át.

4. ISTENTISZTELETI REFORM A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZBAN

A Magyarországi Református Egyházban oly régóta napirenden lévő liturgiareform ügye 2004-ben jutott új szakaszába, amikor a Generális Konvent liturgiai bizottságot állított fel azzal a céllal, hogy vizsgálja meg milyen lehetőségek vannak egy egységes, kárpát-medencei, magyar, református liturgikus könyv kiadására.

A Bizottság első ülésén, 2004 májusában egy liturgia-uniformizálás kényszerétől mentes, tisztázott teológiai elvek mentén, több alternatívát felvonultató, liturgiai példatárként szerkesztett munka terve került felvázolásra. Ez azt jelenti, hogy a jelenlegi tervek szerint nem egy egységes ágendáskönyv jönne létre, hanem egy szabadon használható példatár.⁵⁴

A közös munkát a bizottság a következő elvek alapján tudja elképzelni:

„– A bizottság dolgozzon ki a különböző istentiszteleti formákra liturgiai alternatívákat. Hitvallásaink adiaforonnak tekintik a liturgia sokféleségét, de annak teológiai egységét, átgondoltságát fontosnak tartják. (vö. II.H.H. XXVII.) A teológiai egység kidolgozását sürgető tanulmányi munkának tekintjük.

– Ebből a teológiai alapállásból következően, érdemes lenne a két sákramentum kiszolgáltatásának rendjét egységesíteni, amely összeköthetné Kárpát-medencei reformátusságunkat, és kivédhetné a minden istentiszteleti formára, helyzetre és elemre kiterjedő uniformizálást.

– A példatár bemutatathatná, hogy milyen elmozdulás történhetne az egyműfajú istentiszteleti gyakorlattól a többműfajú, karakteres arcélű alternatívák felé. Az így feltáruló szélesebb palettán megjelenhetnének pl. a napszaki, a korosztályi, az egyházi évkörhöz igazodó modellek. Ez biztosítaná egyrészt a református és ökumenikus hagyományhoz fűződő

53 Im. 162–165.

54 Fekete Károly, „Beszámoló a Generális Konvent Liturgiai Bizottságának eddigi üléseiről,” in *Confessio* 32. évf (2008)/2. 23.

kapcsolatunkat, másrészt nyitás lehet a református spiritualitás új formáinak felfedezésére.

– *Meg kellene találni a kötött formák és a szabad liturgiai elemek közötti egyensúlyt, és különösen jó lenne elkerülni a verba solemniák rangjára emelt tájékoztató mondatokat, amelyek bőbeszédűvé teszik istentiszteleteinket.*

– *Törekedni kell arra, hogy az egész gyülekezet részt vegyen az istentiszteletben azáltal is, hogy a lelkipásztor gyülekezeti tagokat is bevonhat a liturgiába.*

– *A készülő példatárnak kiemelten kell kezelnie az euchetika szabályait és mai elvárásait.*

– *Megfontolásra ajánljuk a példatárban bizonyos klasszikus liturgiai elemek gyülekezeti énekekkel történő alternatív kiváltását.*

– *Az egyházi évkörnek jobban kell érvényesülnie a liturgiai szemléletünkben, mint eddig.*⁵⁵

Fontos, hogy a Bizottság az új istentiszteletet egyértelműen kétfókuszúnak, azaz igehirdetésre és a sákramentumokra egyaránt hangsúlyt helyezőnek tudja elképzelni. Mivel a reformátorok szerint az igaz egyház ismertetőjelei ezek, ezért a református istentiszteletnek is ezt kell tükröznie. Isten sohasem csak szóban, hanem tettben is cselekedett, az Isten egyházának is így kell tennie a prédikált és megcselekedett ige formájában. Ez gyakorlatban azt jelenti, hogy a példatár istentiszteletei minden esetben úrvacsorás rendek lesznek.⁵⁶

Az istentisztelet három fő tényezője kerül felsorolásra: az Ige, a gyülekezet és a liturgus. Az első maga Jézus Krisztus, akinek istentiszteletébe a gyülekezet a liturgus segítségével bekapcsolódik. A gyülekezeten, mint egyetemes papságon óriási hangsúly van, viszont a liturgus szerepe is kiemelt, hiszen egyrészt Istent képviseli a gyülekezet felé, másrészt a gyülekezetet Isten előtt. Ezért liturgus nem lehet bárki, a gyülekezeti szolgálat során még helyettesítés esetén is a presbitérium felhatalmazása kell.⁵⁷

A gyülekezet maga aktívan vesz részt az istentiszteletben, a válaszadó oldal minden szerepét betöltve az énekek, imádság, hitvallás és az adakozás során. A gyülekezeti tagoknak akkor van részük az Istennel való közösség áldásaiban, ha jelenlétük nemcsak passzív, hanem cselekvő részvétel. Ehhez hozzátartozik az is, hogy az istentisztelet megszólító elemein keresztül beszélő Istennek a szavára odafigyel, a maga életére nézve

55 Im. 24.

56 Bódis Tamás, Fekete Károly, Görözdí Zsolt, Kelemen Attila, Szűcs Ferenc, „Az eddig elkészült és a GK Liturgiai Bizottsága által megtárgyalt teológiai alapelvek a készülő példatárhoz, istentiszteletünk megújulásához,” in *Confessio* 32. évf (2008)/2. 28.

57 Im. 29–30.

érvényesnek minősíti, és ezt az ámen hangos ráválaszolásával megpecsételi. Az ámenmondásnak (vagy éneklésnek) tartalmas válaszelemmé kell válnia.⁵⁸

A bibliaolvasásra nézve a szabad igeválasztás kérdése nyitott marad. A gondolatokból nem derül ki az sem, hogy vajon hány olvasmány (*lectio*) kerülhet be az istentiszteletbe. Az igeválasztásnál az igehirdető igényessége áll a középpontban, amely képes arra, hogy bibliai teológiai ismeretek alapján a textus kreatívan kösse a lekciónhoz. Az igék olvasására vállalkozó gyülekezeti tagok érvényesítik az egyetemes papság elvét.⁵⁹

A hitvallást a Bizottság által szerkesztett irat bibliai ihletettséggű parancsként írja le. Elhelyezését, a liturgikus hagyományoknak megfelelően, a prédikáció utánra és a szentésgben való részvétel elé teszi. Formája lehet szóbeli, illetve lehet énekes is.⁶⁰

Az éneklésre tekintettel láthatjuk, hogy a szakemberek egyértelműen egy igényes, nem csak egyszólamú, hangszeres (orgona) kísérettel ellátott gyülekezeti éneket ajánlanak, hanem igényesen kialakított zenekari és kórus éneklést is. Ehhez feltétlenül ajánlják a képzett kántor személyét, aki felelős azért, hogy ami a zeneiségben megjelenik, az az istentisztelethez méltó legyen. Javasolják továbbá, hogy az ének szerepe növekedje az istentiszteletben, mert az „egyverses” énekek csak az utóbbi évtizedekre jellemző torzulások. Nincs szó viszont a könnyűzene szerepéről.⁶¹

Fekete Károly a református istentisztelet hiányosságairól írott cikkében nem csak a hibákról ír, hanem a reform jegyében megoldási javaslatokat is felvet. Ezek a következőképp színesítik az eddig elmondottakat.

Egyházunkban nagyon elterjedt az, hogy puritánként definiáljuk magunkat. *Fekete* szerint azonban ez nagyon sokszor ok az igénytelenség leplezésére. Ha egy falusi templom orgonája hamisan szól, akkor nem jó válasz az, hogy „csak ennyire telik”, mert az istentisztelet nem más, mint bekapcsolódás a mennyei istentiszteletbe. Ez a gondolat sokat jelent a református istentisztelet általános megközelítése szempontjából is, mert a kálvinizmus hagyományának büvkörében élők hajlamosak az istentiszteletet – ahogyan arról már szó volt – kizárólagosan az ember művének tekinteni.⁶²

A másik „kálvinista” jellemző a múltból tradicionális komorság. Ennek forrása, hogy a puritánoknál a hétköznapiakba is átfolyt a *Kálvintól* örökölt szigorúság és a büntudat, a bűnismeret minden ünnepélyességet száműzött az egyház életéből. Ezért van hallat-

58 Im. 30.

59 Im. 32.

60 Im. 34–35.

61 Im. 35–37.

62 Fekete Károly, „Református istentiszteletünk hiányai”, 75.

lan szerepe az *absolutiónak*, azaz a bűnöktől való feloldozásnak, amely néhány kivételtől eltekintve nem szerepel a magyar református istentiszteleteken.⁶³

Általánosságban fogalmazva a református istentiszteletnek színesebbnek, élettel telibbnek kell lennie, de nem azért, mert az élménytársadalom ezt a kihívást adja egyházunk számára, hanem azért, mert ez része az istentisztelet alapkoncepciójának.⁶⁴

A készülő példatár összesen négy különböző liturgiai formát kíván bemutatni. Az első *Ravasz László* liturgia tervezete, amit *Kálvin* strassbourgi liturgiája alapján szerkesztett meg 1949-ben. Bevezetésre az akkori egyházpolitikai viszonyok miatt sohasem került sor. A második példát külföldi (holland, német és svájci) protestáns egyházak rendjei képezik. Ezeknek célja, hogy a kölcsönös látogatások, nemzetközi események során legyenek közös pontok. A harmadik rend *Huszár Gál* 1574-es liturgiája, amely korában az egyik legjelentősebbnek és legelterjedtebbnek számított míg negyediknek különböző napszaki és kazuális rendek jelennek majd meg.⁶⁵

<i>Ravasz László liturgia-tervezete Kálvin strassbourgi liturgiája nyomán¹</i>	<i>Huszár Gál liturgiája² (graduálokkal, vagy református énekkel)</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Apostoli köszöntés és meghívás 2. Invokációs ének 3. Az Ige, mint törvény 4. Bűnvallás és bűnbocsánat hirdetés 5. Ének 6. Bibliaolvasás: <ol style="list-style-type: none"> a) ótestamentumi rész b) újtestamentumi rész 7. Hitvallás 8. Keresztelés 9. Hirdetések 10. Ének 11. Imádság 12. Alapige, igehirdetés 13. Ének 14. Előkészítő imádság úrvacsorához Szereztetési ige és kommunió 15. Nagy vagy főpapi imádság 16. Mi Atyánk 17. Ének 18. Adakozás felajánlása 19. Ének 20. Áldás 	<ol style="list-style-type: none"> 1. <ul style="list-style-type: none"> Introitus Apostoli köszöntés Kyrie – graduál-kórusének vagy 177. Gloria – graduál-kórusének 2. <ul style="list-style-type: none"> Kollekta (perikópa szerint) Bibliaolvasás Ének (Jer mi kérjünk Szentlelket) Prosa (graduál- kórusének) Evangélium Prédikáció Adakozás Hitvallás (Symbolum) – graduál vagy 232. 3. <ul style="list-style-type: none"> Prefáció (úrvacsorai hálaadó imádság) Sanctus – graduál, kórus vagy 176. Szereztetési igék Úri imádság Kommunió 4. <ul style="list-style-type: none"> Hálaadás Áldás
<ol style="list-style-type: none"> 1 Im. 83. 2 Im. 86– 87. 	

63 Im. 76.

64 Im. 79.

65 Ld. „Néhány javaslat a vasárnap délelőtti istentisztelet rendjére,” in *Confessio* 32. évf (2008)/2. 28. 83–87.

Világosan látható, hogy ez a reform egyértelműen a liturgikus „jobb” ismérveit mutatja, ám az is látható, hogy a magyarországi református istentiszteleti megújulás forrásait és formáját tekintve nem túlságosan mélyreható és nem kreatív. A példatárban majdan szereplő liturgiák közül egy sem új, hanem régebbi – és ebből következően abban a korban hiteles – liturgiáknak a szolgai átvételéről van szó.

A harmadik fejezetben említett probléma, amelyet *Marcel Barnard* nyomán fogalmaztunk meg, ti. hogy a jelenkori liturgikus mozgalomnak az a legfőbb hibája, hogy nem végezte el a szentségtani háttér antropológiai és egyházzociológiai háttér tanulmányait, ebben az esetben duplán is igaz, mert Magyarországon annak az igénye sem lépett fel, hogy új liturgiát készítsenek, nemhogy ennek az új liturgiának a teológiai háttérét tisztázták volna.

Fontos tudni, hogy az 1985-ös liturgiareformot megelőzően ez az előkészítő munka lezajlott. Alaposságát jelzi, hogy szinte két évtizedig tartott és abban mind a gyülekezetek, mind a lelkészek tekintélyes része valamilyen módon részt vett. 1972-ben, az akkor megalakult Doktorok Kollégiuma gyakorlati teológiai szakcsoportjában folytatódott a munka, amelynek irodalmi lecsapódása az az 1977-ben megjelent 500 oldalas sokszorosított kötet lett⁶⁶, amely áttekintette a kérdés bibliai, teológiai és ökumenikus összefüggéseit.⁶⁷ Sajnálatos módon ez a munka nem került szélesebb nyilvánosság elé.

A legjelentősebb bizottság kétségtelenül a vasárnap délelőtti istentisztelettel foglalkozott, annál is inkább, mert ez a reformátorokra és a Szentírásra hivatkozva kimondta, hogy a teljes keresztyén istentisztelet magában foglalja a prédikációt és az úrvacsora ünneplését is. A kálvini elveknek megfelelően tehát minden vasárnap célszerű megteríteni az Úr asztalát. A bizottság munkájának jelentős részét az úrvacsorával való foglalkozás jelentette.⁶⁸

Véleményünk szerint ezt a megalapozó munkát a XXI. századi kárpát-medencei kontextusra nézve sem lehet megspórolni. Véglegest és időtálló az átgondolt alapok megvetése nélkül nem lehet létrehozni. Amíg ez a munka nem zajlik le két út marad, részint a Kelet-közép Európára oly jellemző történeti-leíró gondolkodás, amely nem tesz mást, mint a régi, jól működő modellt elemzi, magasztalja, és újra használatba helyezi (erre jó példa a jelenlegi liturgiareform), valamint a meglehetősen szubjektív alapokon álló kísérletezés, amelynek legfőbb hibája, hogy hiányzik belőle a konszenzus és a legtöbbször minden teológiai alapot nélkülöz.

66 Ld. Bartha Tibor (szerk.), *Tanulmányok az evangélium szerint reformált keresztyén gyülekezet istentiszteletéről*. (Református Zsinati Sajtóosztály: Budapest, 1977)

67 Pásztor János, *Liturgiai irányzatok a magyar református egyházban* (DRHE: Debrecen, 2008), 196.

68 Im. 196–197.

Ebben a helyzetben nem lehet megoldás a liturgia egészének tagadása és formátlan-ságba menekülés, mondván, hogy az a korszerű és eladható. Az is biztos másfelől, hogy nem Istennek van szüksége cizellált liturgiákra, hanem az ember céljait szolgálja. Ha ez az eszköz akadállyá válik az Isten elérésében, akkor nem jó célt szolgált és akkor feltétlenül át kell alakítani. Egy a lényeg: a tartalom ne vesszen el. A megoldás talán pont ezen az úton van. Maradjon meg a liturgia, amely időtlen módon kiabrázolja a köztünk misszióját végző Isten útját, de változzon meg a nyelvezet, amely közvetíti Istent a mai ember számára. Ez ugyan úgy igaz a beszédre, a zenére, a helyre, a díszítésre stb.

Úgy értékelhető, hogy a korábban már említett Sófár Egyesület jó úton indult el, amikor azt kezdeményezte, hogy a régi tartalmat (nevesül a református gyülekezeti énekeket) új formában (könnyűzenei eszközökkel) szólaltassuk meg. Így írnak: *„Értékesnek, a dicsőítésben használhatónak és használandónak tartjuk magyar református énekeskönyvünk énekeinek jelentős részét. A genfi zsoltárokkal és a dicséretekkel kapcsolatban arra törekszünk, és arra bátorítunk másokat is, hogy szabadok legyünk azok új hangszerelésben és a megszokottól eltérő ritmusban való megszólaltatására is.*

*A hivatalos énekeskönyv énekeinek használata mellett arra törekszünk, és arra buzdítjuk a dicsőítő csoportokat, hogy olyan énekekkel történjen Isten dicsőítése, amelyek megfelelő, magyaros prozódiaival, minél szebb és gazdagabb dallamvilággal, az Igével összhangban álló és tartalmas szöveggel rendelkeznek.”*⁶⁹

Ez a gondolkodásmód lehet a magyar református liturgia megújulásának egyik lehetséges útja. Ezen a módon a megújulási mozgalom, mind a liturgikus „jobb”, mind a liturgikus „bal” felvetéseiből táplálkozik. A liturgia megelégedéssel szolgálhat az esztétikát kedvelőknek, ugyanakkor érthetővé is válik, hiszen korunk kommunikációs eszközeit használja. Persze jogosan merülhet fel a kérdés, hogy egy ilyen „öszvér” liturgia nem taszítaná e mindkét csoportot, hiszen ettől a korszerűség híveinek ez még túl cizellált lenne, a „vált fülűek” pedig bizonyosan továbbra is elhatárolódnának az új hangszereléstől. E kérdés eldöntése teológiai vizsgálatkor kérdése, valamint a felnövekvő generáció feladata lesz. Amennyiben gyülekezeteink épülését hozza majd, akkor ez az irány feltétlen helyeselendő.

5. KÉT GYAKORLATI PÉLDA AZ ISTENTISZTELET RÉSZLEGES MEGÚJÍTÁSÁRA

E dolgozat mellékletében két példaliturgia szerepel, melynek kidolgozása nem ennek a munkának a részeként történt meg.

69 http://sofar.naplopok.hu/indexr3.php?p=alapelvek#3_a_S%C3%B3f%C3%A1r_a_reform%C3%A1tuss%C3%A1lgban%203/b.bekezd%C3%A9s (Elolvasva: 2010. január 15.)

Az első egy konkrét, teljes szövegezéssel ellátott liturgia részlet, amely 2005. húsvétján a Szeged-Honvéd téri református gyülekezet úrvacsorás istentiszteletén került elvégzésre. Koncepciójának lényege a most érvényben lévő, 1985-ös liturgia kibővítése. A példa megvizsgálásával azt láthatjuk meg, hogy egy meglévő, megszokott istentiszteleti formát milyen mértékben lehet színesíteni, úgy hogy igazából nem lépünk ki az eredeti keretből és nem alkotunk új istentiszteletet. Az úrvacsora fő váza az 1985-ös liturgiából⁷⁰ való, a kiegészítő szövegeket pedig jórészt a *Pásztor János* által szerkesztett Kis Ágenda című gyűjteményben találjuk meg⁷¹. Egyéb szövegek más szélesebb körben is ismert liturgiákból kerültek be.

A szövegben aláhúzott részek azokra a változó részekre utalnak, amelyek minden vasárnap változnak. Itt a húsvéthoz tartozó szövegrészek szerepelnek. A liturgiába bekerültek az ősi hagyományok, a *Sanctus* és az *Agnus Dei* is, amelyeknek énekké formált változatait a Református Énekeskönyv is tartalmazza. A liturgia választott énekei is a megújított szemléletet tükrözik, amennyiben témájuk nem a bűnvallás, hanem a szabadtó Krisztus dicsérete, a szabadításért való hálaadás (eukarisztia).

A másik melléklet két teljes istentisztelet vázát mutatják, amelyeket a Szegedi Református Egyetemi Gyülekezet használ. Az istentiszteleti rendek kilépnek a hivatalos Ágenda kereteiből és egy új, ám a liturgikus hagyományoknak mindenben megfelelő vázat kínálnak. Az első oszlopban az istentisztelet rövidebb változatát találjuk, amely a hétközi istentiszteleteken (vasárnapiként van feltüntetve, de valójában csütörtökön kerül megtartásra) használatos rend képét mutatja, míg a második oszlopban a teljes, minden elemet tartalmazó rend látható. Ez csak a nagy ünnepek alkalmával kerül használatba.

A liturgia fő újításai, amelyek minden esetben a liturgikus hagyomány elemeit hozzák vissza, a következők:

- 1) Az énekek választása nem esetleges, hanem a liturgikus rendnek megfelelő. A választott ének bármi lehet, amennyiben tartalma megfelel az adott liturgiai elemének. Pl. *Gloria*, vidám, Istent dicsőítő ének, vagy *Sanctus*, a háromszor szent Isten dicsőítése.
- 2) Az istentisztelet elején bűnvallás és feloldozás van.
- 3) Három bibliai igeszakasz van (olvasmány, levél és evangélium).
- 4) Helyet kap a csend, mint egy fontos liturgiai elem.
- 5) A hitvallás az igehirdetés után kerül, mint válasz az Isten igéjére.
- 6) Az úrvacsorai ima összetettebb, bekerülnek hagyományos liturgikus elemek.

⁷⁰ *Istentiszteleti Rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára – Példatár* (Kálvin Kiadó: Budapest, 2004)

⁷¹ Pásztor János (szerk.), *Kis Ágenda* (Calvin J. Teológiai Akadémia: Komárom, 2004)

Az istentisztelet nyelvezete és zeneisége korszerű és közvetlen. Az alaptónus a mindenkori eseményhez kötődik (Pl. böjtfő ünnepélyesen elcsendesítő, pünkösöd vidám és útra bocsátó).

Az istentiszteleteken a szimbólumok használata különösen is javallott, mint pl. ősi keresztyén jelképek, az egyházi év színei, gesztusok, mozdulatok stb. Ezek rendszerezése később történhet meg.

Czagány Gábor
református egyetemi lelkész, Szeged

MELLÉKLETEK

1. melléklet: Húsvéti úrvacsorai liturgia

1. Úrvacsorára készülő ének: 438,1 „Hallottuk, Jézus, miként hívogatsz”

2. Előima: *Urunk, Hozzád emeljük lelkünket és Téged magasztalunk! Mert igaz és méltó, hogy mindig és mindenütt hálát adjunk Neked, Urunk és Atyánk, Mindenható és Örökkévaló Isten! Téged magasztalunk, mennynek és földnek teremtőjét, Aki az embert a magad képére és hasonlatosságára teremtetted, és Aki szeretetteddel és hatalmaddal mindeneket fenntartasz.*

Mindenekfelett magasztalunk Téged a mi Urunk Jézus Krisztus dicsőséges feltámadásáért, Aki a mi húsvéti bárányunk, Aki szenvedett értünk, aki feláldozva elvette a világ bűneit, Aki halálával legyőzte a halált, és feltámadásával örök életre hozott bennünk et.

Ezért az angyalokkal és minden mennyei seregekkel együtt dicsérünk és magasztalunk és áldunk Téged és énekeljük:

**3. Sanctus (énekelve, vagy együtt mondva): SZENT, SZENT, SZENT A SEREGEK-NEK URA, TELJES MIND A SZÉLES FÖLD AZ Ő DICSŐSÉGÉVEL! {DICSŐSÉG LE-
GYEN NÉKED, MAGASSÁGOS ISTEN! ÁLDOTT, AKI JÖN AZ ÚRNAK NEVÉBEN!
HOZSÁNNA A MAGASSÁGBAN!} (176. dicséret)**

4. A Szentlélek hívása: *Valóban szent, valóban áldott vagy Te, örökkévaló Isten, Mennyei Atyánk, hogy egyszülött Fiadat adtad. Hálaadással emlékezünk testlételetére, szent életére, halálára, dicsőséges feltámadására és mennybemenetelére. Dicsérünk Téged állandó közbenjárásáért és jobboldon való uralkodásáért. Dicsőítünk Téged a Te Szent Lelkedért, Aki újjászülsz bennünket és a szent keresztségben elpecsétel, hogy a Te néped legyünk. Most ezért arra kérünk, küldd el reánk Szentlekedet, hogy szenteljen meg bennünket, a kenyeret és a bort, melyek a Te ajándékaid és kezünk munkájának gyümölcsei. – Szentlélek Isten, add, hogy a kenyér, amit megtörünk, Krisztus vérével való közösségünk legyen; hogy – miközben magunkhoz vesszük a kenyeret és a pohárt – az Ő testének és vérének részesei lehessünk, és tápláltassunk az örök életre, a kegyelemben való növekedésre,*

a mi Urunk Jézus Krisztus által, akivel a Szentlélek egységében élsz és uralkodsz örökön örökké. ÁMEN.

5. Szereztetési igék: Hallgassátok meg, testvéreim, miképpen szerezte az Úr a Szent Vacsorát, ahogy előadja Pál apostol az első korinthusi levél 11 fejezetében: *Én az Úrtól vettem, amit át is adtam nektek, hogy az Úr Jézus azon az éjszakán, amelyen elárultattott, vette a kenyeret, és hálát adva megtörte, és ezt mondta: Vegyétek, egyétek! Ez az én testem, amely tiérettetek megtöretik, ezt cselekedjétek az én emlékezetemre. Hasonlóképpen vette a poharat is, miután vacsoráltak és ezt mondta: E pohár amaz új szövetség az én vérem által, ezt cselekedjétek, valamennyiszer isszátok az én emlékezetemre. Mert valamennyiszer eszitek e kenyeret és isszátok e poharat, az Úrnak halálát hirdetitek, amíg eljön.*

6. Összegzés: *Óáltala, Óvele, és Óbenne a tiéd Mindenható Atyaisten, egységben a Szentlélekkel minden tisztelet és dicsőség mindörökkön örökké. Ámen.*

7. Jöjjetek alázatos **bűnvallással** közeledjünk a mi Urunkhoz.

A gyülekezet mondja utánam: KÖNYÖRÜLJ RAJTAM, ÉN ISTENEM. I A TE KEGYELMESSÉGED SZERINT I ÉS TÖRÖLD EL AZ ÉN BŰNEIMET. I TISZTA SZÍVET TEREMTS BENNEM, I ÉS AZ ERŐS LELKET ÚJÍTSD MEG BENNEM. ÁMEN!

8. Isten báránya (énekelve): *ISTENNEK BÁRÁNYA, KI BŰNÜNKET ELVESZED, IRGALMAZZ NÉKÜNK! ISTENNEK BÁRÁNYA KI BŰNÜNKET ELVESZED, IRGALMAZZ NÉKÜNK! ISTENNEK BÁRÁNYA, KI BŰNÜNKET ELVESZED, ADD RÁNK BÉKESSÉGED. ÁMEN! (183. d.)*

9. Valljuk meg az egyház hitét az **Apostoli Hitvallás** elmondásával: *Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek teremtőjében. És Jézus Krisztusban, az Ő egyszülött Fiában, a mi Urukban, aki fogantatott Szentlélektől, született Szűz Máriától, szenvedett Poncius Pilátus alatt, megfeszítették, meghalt és eltemették. Alászállt a poklokra, harmadnapon feltámadt a halottak közül, fölment a mennybe, ott ül a mindenható Atya Isten jobbján, onnan jön el ítélni élőket és holtakat. Hiszek Szentlélekben. Hiszem az egyetemes anyaszentegyházat, a szentek közösségét, a bűnök bocsánatát, a test feltámadását és az örök életet. Ámen.*

10. Hitünk és lelkiismeretünk megvizsgálásért feleljünk a következő **kérdésekre** lelkiismeretünk szerint Őszinte szívvel:

1. Hiszitek-e, hogy ebben a sákramentumban adja nekünk az Úr Jézus Krisztus, a Szentlélek által, bűneink bocsánatára és lelkünk örök üdvösségére az Ő szent testét és véréét?
2. Hiszitek-e, hogy e szent vacsora Krisztussal és az Ő szent egyházával való közösségnek és a megszentelt életnek jele és pecsétje?
3. Ígéritek-e, hogy hálából odaszánjátok magatokat élő, szent és Istennek kedves áldozatul?

Mindezeket veletek együtt én is hiszem és vallom, ígérem és fogadom. Most azért én, mint az Úr méltatlan bár, de hivatalos szolgálja hirdetem nektek bűneiteknek bocsánatát és az örök életet, melyet megad az Örökkévaló Isten mindenkinek, aki kéri és élő hittel elfogadja. Amen.

11. Meghívás: Most azért jöjjetek mindannyian, aki szeretitek a Mi Urunk Jézus Krisztust. Teste megtörtetett, vére kiontatott érettek. Jöjjetek: Ez egyszerű vendégségben Jézussal egyesülünk. Az úrvacsora vételének rendje...

12. Szent közösség: Alatta énekelve a 438,2 köv. és 440

13. Buzdítás: A mindenható Isten megengedte, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus rendelése szerint ismét éljünk az úrvacsora sákramentumának jegyeivel. Asztalt terített nekünk, hogy bizonyossá legyünk afelől, hogy kegyelmébe fogadott bennünket. Betöltötte szívünket az Ő örömeivel, hogy azt szétárasszuk a világba. Az Úr megerősített bennünket, hogy ezzel az erővel szolgáljunk az Ő legkisebb atyjafiainak. Miután vettetek erőt a Szentlélek által, a gyülekezet szolgáló közösségében töltsétek be a nagy parancsolatot; szeressétek az Urat és felebarátotokat! Menjetek el és legyetek tanúi, hirdessétek az Urat felebarátotoknak! Menjetek el és legyetek tanúi, hirdessétek az evangéliumot minden népnek, tanítván őket, hogy megtartsák mindazt, amit Ő parancsolt nekünk és íme, Ő veletek lesz minden napon a világ végezetéig.

Imádkozzunk:

14. Hálaadó ima: Életnek Ura, Aki Fiad hatalmas és csudálatos feltámadásával legyőzted a bűn és a halál régi rendjét, hogy Őbenne mindeneket újjáteremts: add, hogy meghaljunk a bűnnek és éljünk Neked Jézus Krisztusban. Szerető Istenünk! Mennyei Atyánk, köszönjük neked, hogy ebben a sákramentumban tápláltál bennünket, és egybe kapcsoltál Krisztussal. Köszönjük, hogy mennyei Királyságod ünnepi vacsorájának előízét adtad nekünk. Küld bennünket Szentlelked erejével, hogy éljünk és szolgáljunk Neved dicsőségére és magasztalására, a mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen.

15. Áldás: A mi Urunk Jézus Krisztus kegyelme, az Isten szeretete és a Szentlélek közössége legyen mindnyájatokkal! Amen.

16. Záróének: 446. dicséret

2. melléklet: Javaslat vasárnapi és ünnepi istentiszteleti rendre

Vasárnapi istentiszteleti rend	Ünnepi istentiszteleti rend
	<i>Bevonulási ének</i>
Köszöntés – bevezető szavak	Köszöntés – bevezető szavak
<i>Kezdőének</i>	
Bűnvalló ima, csendességgel	Bűnvalló ima, csendességgel
Bűnbocsánat hirdetése	Bűnbocsánat hirdetése
	<i>Uram, irgalmazz (kyrie) ének</i>
<i>Glória (hálaadó) ének</i>	<i>Glória (hálaadó) ének</i>
	Kollekta imádság
	Olvasmány
	<i>Zsoltár ének</i>
	Apostoli levél
	<i>Alleluja ének</i>
Textus és igehirdetés	Evangélium és igehirdetés
	Csend
<i>Hitvalló ének</i>	Hitvallás
Közbenjáró (felajánló) ima	Hívek könyörgése
<i>Úrvacsorára készülõ ének</i>	<i>Előkészület</i>
	Dialogus (Sursum corda)
Úrvacsorai (eukarisztiai) imádság*	Prefatio
	<i>Sanctus</i>
	Első lélekhívás
Szereztetési igék, kenyér megtörése	Az alapítás elbeszélése
	Megemlékezés
	Második lélekhívás
	Közbenjáró imádság
	Záródicsőítés
Az úri imádság	Az úri imádság
A béke jele	A béke
	<i>Isten bányája ének</i>
Asztalhoz hívás és közösség (<i>ének</i>)	Asztalhoz hívás és közösség (<i>ének</i>)
	Hálaadó imádság
Kiküldés és áldás	Kiküldő szavak és áldás
Hirdetések	Hirdetések
<i>Záróének</i>	<i>Záróhymnusz</i>
<i>Vasárnapi istentiszteletek</i>	<i>Ünnepi istentiszteletek</i>
<i>47, vagy 48 évközi vasárnap</i>	<i>advent első vasárnapja</i>
<i>epifánia (vízkereszt)</i>	<i>karácsony</i>
<i>Nagycsütörtök</i>	<i>böjt első vasárnapja</i>
<i>Áldozócsütörtök</i>	<i>húsvét</i>
	<i>pünkösd</i>
* ünnepekben kötött	

IRODALOM

- Anderson, Fred R. „Protestant Worship Today,” *Theology Today* 43. évf. (1986)/1. 63–74.
- Barnard, Marcel. „The Praise and Worship Movement and its Relation to Culture – an Exploration of New Fields of Research in Liturgical Studies,” in *Jaarboek voor liturgie-onderzoek* 22 (2006) 79–88.
- Barnard, Marcel. „Late Modern Rhythm and the Renewal of Worship,” in Hetty Zock (szerk.), *At the Crossroads of art and religion: imagination, commitment, transcendent* (Peeters: Leuven, 2008)
- Barnard, Marcel. „Reconstructing Protestant Identity in Liturgy and Spirituality. The Need to Integrate Anthropology in Theological Liturgical Discourse,” in: Volker Küster (szerk.), *Reshaping Protestantism in a Global Context* (Lit Verlag: Berlin, 2009), 209–223.
- Bódiss Tamás, Fekete Károly, Görözdí Zsolt, Kelemen Attila, Szűcs Ferenc. „Az eddig elkészült és a GK Liturgiai Bizottsága által megtárgyalt teológiai alapelvek a készülő példatárhoz, istentiszteletünk megújulásához,” in *Confessio* 32. évf (2008)/2. 28.
- Douglass, Klaus. *Isten szeretetének ünnepe* (Kálvin Kiadó/Luther Kiadó: Budapest, 2005)
- Fekete Károly, „Beszámoló a Generális Konvent Liturgiai Bizottságának eddigi üléséről,” in *Confessio* 32. évf (2008)/2. 23–27.
- Fekete Károly. „Református istentiszteletünk hiányai és annak pótlása,” *Confessio* 32. évf (2008)/2. 74–82.
- George, K.M. „The Contemporary Search for Spirituality,” in John Briggs, Mercy Amba Oduyoye és Georges Tsetsis (szerk.) *A History of the Ecumenical Movement vol 3. 1968–2000.* (Genf: WCC, 2004). 217–241.
- Hageman, Howard G. „Reformed Worship: Yesterday and Today,” *Theology Today* 18. évf. (1961)/1. 30–40.
- Immink, Gerrit. „Meal and Sacrament: How Do We Encounter the Lord at the Table,” in *Religious Identity and the Invention of Tradition – Papers read at NOSTER Conference in Soestenberg, January 4–6, 1999.* (Assen: Gorcum, 2001). 265–277.
- Istentiszteleti Rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára – Példatár* (Kálvin Kiadó: Budapest, 2004)
- „Néhány javaslat a vasárnap délelőtti istentisztelet rendjére,” in *Confessio* 32. évf (2008)/2. 28. 83–87.
- Parmentier, Élisabeth. „Min munkálkodik a Szentlélek az istentiszteleten?,” *Lelkipásztor* 81. évf. (2006)/10. 362–366.
- Pásztor János (szerk.), *Kis Ágenda* (Calvin J. Teológiai Akadémia: Komárom, 2004)
- Pásztor János. *Liturgika* (Selye János Református Egyetem Teológiai Kara: Komárom, 2005)

Pásztor János. *Liturgiai irányzatok a magyar református egyházban* (DRHE: Debrecen, 2008)

Szabados Ádám. *Az evangéliumi hit* (Veszprém, 2002)

Work, Telford. „Pentecostal and Charismatic Worship,” in *The Oxford History of Christian Worship* (Oxford: University Press, 2006) 574–585.

A Sófár egyesület honlapja: http://sofar.naplopok.hu/indexr3.php?p=alapelvek#3._a_S%C3%B3f%C3%A1r_a_reform%C3%A1tuss%C3%A1gban